

родних організацій. – К.: Сфера, 2002. – 293 с. 3. Рекомендація Rec(2006)2 Комітету Міністрів державам-учасникам щодо Європейських пенітенціарних правил. – К.: Ін-т прикладн. гуманітар. досліджень, 2006. – 16 с. 4. Степанюк А.Х. Позитивна кримінальна відповідальність як предмет регулювання Кримінально-виконавчого кодексу України // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. – Вип. 9. – Х.: Право, 2005. – С. 60-93. 5. Степанюк А.Х. Теоретичні та практичні проблеми імплементації міжнародних стандартів поведження із засудженими і діяльність адміністрації виправно-трудових установ (за результатами моніторингу) // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. – Вип. 5. – Х.: Право, 2001. – С. 89-118. 6. Степанюк А.Х. Теоретичні та практичні проблеми кримінально-виконавчого законодавства // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук. пр. – Вип. 10. – Х.: Право, 2005. – С. 34-43. 7. Степанюк А.Х. Яковець І.С. Втілення міжнародних стандартів у практичну діяльність кримінально-виконавчої системи: Моногр. – Х.: Кроссрууд, 2007. – 184 с.

Надійшла до редакції 17.10.2008 р.

УДК 343.82

М.В. Романов, канд. юрид. наук
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ЗАСУДЖЕНИХ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Загальна декларація прав людини була прийнята в 1948 р. З тих часів минуло 60 років, але положення сформульовані в ній фактично не зазнали змін. Цей міжнародний нормативний акт, можливо, є єдиним, до якого не вносять доповнень та уточнень. І це зрозуміло, оскільки Декларація зафіксувала правові приписи, які є вічними й незмінними. Саме тому вона й має назву «Загальна декларація». Правові й моральні цінності, закріплені в цьому документі, мають постійний характер

і поширюються на багато сторін людського життя й на правовідносини між державою й індивідами.

Однією зі значних цінностей, які охороняє Декларація є право на свободу й особисту недоторканість. Її ст. 3 так формулює цей припис: «Кожна людина має право на життя, свободу та особисту недоторканність [1, с.3]. Але це правило не є безумовним. Винятком з нього є випадки, коли особа вчинює злочин, за який справедливий і неупереджений суд призначає покарання, зокрема, у

виді позбавлення волі. Стосовно такої ситуації Декларація у ст. 9 визначає, що ніхто не може зазнавати безпідставного арешту, затримання або вигнання. Отже, будь-яке покарання повинно призначатися за доведене й установлене кримінально-каране діяння (злочин).

Безумовно, покарання має певні цілі й мету. За сучасних умов важко собі уявити покарання, яке призначається лише, щоб зробити неприємно чи болісно, людині, винній у вчиненні правопорушення. Кримінально-правова галузь будь-якої країни завжди має доктрини, так би мовити, виправдання покарання, ідеологію його юридичного й соціального сенсу.

Іншою тезою є правило, згідно з яким покаранню, крім його мети, має бути притаманна людяність і гуманізм. Стаття 5 Декларації так окреслює межі покарання: «Ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстоких, нелюдських або таких, що принижують його гідність поводження і покарання [1, с. 4]. І якщо покарання має так звану межу стосовно форми та способу впливу на засудженого, то воно повинно мати й ту межу, за якою воно закінчується.

Звільнення від відбування покарання – це той юридичний факт, який є завершенням основного впливу державного примусу

на особу засудженого. Тому ця тема дуже важлива для кримінально-виконавчої галузі права. Останнім часом, з прийняттям нового Кримінально-виконавчого кодексу, інститут звільнення ще не отримав ретельного вивчення. Саме тому метою даної статті є висвітлення проблемних моментів звільнення від відбування покарання.

Одним із завдань, які законодавство України ставить перед кримінальним покаранням, є виправлення і ресоціалізація засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Кримінально-виконавче законодавство створює умови виконання й відбування покарання для досягнення цієї мети.

Стаття 6 КВК України визначає, що виправлення засудженого становить собою процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості і створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. Інакше кажучи, цей процес має певний результат, досягнення якого може свідчити про наявність виправлення. Аналогічно й ресоціалізація є свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства й повернення його до самостійного загальноприйнятого повноправного життя в ньому. Таке відновлення передбачає

також констатацію того, що особа ресоціалізована. А оскільки такі результати можуть бути констатовані, в цей момент ми стверджуємо, що покарання, так би мовити, спрацювало. Тому й процес виконання й відбування покарання повинен мати на увазі закінчення впливу на засудженого і його повернення до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в соціумі. Кримінальне покарання в більшості випадків призначається на певний строк і закінчується, як правило, у зв'язку з його відбуттям, після чого засуджений звільнюється.

Заслуговує на увагу необхідність розрізнати ці 2 моменти – відбуття покарання і звільнення від нього. Обидва вони є юридичними фактами, але їх зміст не співпадає. Відбуття покарання – це процес, що протікає в часі й полягає в підкоренні засудженого певним правилам і правообмеженням, обумовленим видом кримінального покарання. Закінчення цього відбуття покарання пов'язано зі спливом його строку або з інших підстав, з якими закон пов'язує зупинення кримінально-виконавчих правовідносин із засудженими. Що стосується звільнення від відбування покарання, то цей юридичний факт передбачає підстави й порядок завершення кримінально-виконавчих правовідносин, фіксацію й

оформлення цього факту. Названі моменти тісно взаємопов'язані, але не тотожні. В контексті кримінально-виконавчих правовідносин без відбуття неможливе звільнення, а звільнення, з іншого боку, не може відбутися без відбуття певного (можливо не всього) строку покарання. Ситуації, коли засуджений так і не почав відбувати покарання й був звільнений від нього, можливі з точки зору кримінального права, однак для права кримінально-виконавчого такі випадки можуть свідчити тільки про відсутність кримінально-виконавчих правовідносин як таких.

Важливо звернути увагу на те, що засуджений може виправитися значно швидше, ніж закінчиться його повний строк покарання. Тому вітчизняний закон містить низку підстав, за якими цю особу може бути звільнено до закінчення строку відбування покарання. Отже, покарання не є незмінюваним. На момент його призначення суд виходить з тяжкості вчиненого особою злочину, враховує особистість засуджуваного, обставин справи й вимог закону. Поки покарання ще не почало виконуватися, засуджений залишається особою, яка вчинила злочин і ще не зазнала державного примусу. Призначене покарання ще тільки має потенційну змогу змінити засудженого. Але після того, як воно по-

чинає виконуватися, людина під його впливом може змінитися. На такі випадки закон теж реагує, передбачаючи можливість дострокового звільнення від покарання. Це пов'язано з тим, що в разі змін на краще в поведінці засудженого презюмується, що покарання досягло своєї мети, що відпала необхідність його подальшого виконання. І якщо покарання не буде припинено, воно може лише завдати шкоди засудженому, щодо якого є позитивний кримінологічний прогноз. Крім того, інститут звільнення гарантує засудженій особі, що застосування державного примусу має певні межі, правила й обмеження в часі. Особа, яка набула статус засудженого, повинна усвідомлювати, що про неї «не забудуть» і що вона постійно знаходиться в правовому полі, а все, що з нею трапляється під час відбування покарання, регламентовано.

Усе це дозволяє підкреслити, що звільнення від відбування покарання є одним із центральних інститутів кримінально-виконавчого права й важливою гарантією для особи і громадянина стосовно можливості обмежень права на свободу пересування й особисту недоторканість. Саме ця гарантія є центральною серед положень Загальної декларації прав людини.

Перелік підстав звільнення, який міститься в ст. 152 КВК, за-

конодавцем залишено відкритим, тобто названі підстави не є вичерпними, а закон може передбачати й інші [2, с. 140]. Пояснюється це тим, що змінюється і життя, і законодавство, світова спільнота дотримується напрямку пом'якшення кримінальної репресії й економії засобів щодо неї, тому можуть виникати нові підстави звільнення від покарання. Перелік цих підстав поширюється на всі види покарань, передбачені національним законодавством. Виняток становить звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки воно згідно зі ст. 75 КК України застосовується не до всіх покарань [3, с. 36].

У науці кримінально-виконавчого права існують усталені класифікації підстав звільнення від відбування покарання, за якими останні поділяють за ознакою наявності або відсутності певних додаткових умов для цього й залежно від того, відбув засуджений повний строк покарання ачи був звільнений достроково. Критерієм є також стан здоров'я особи, її стать. Крім того, поділяють підстави звільнення залежно від того, який орган ініціює звільнення. Усі названі класифікації мають пізнавальне значення й допомагають з'ясувати сутність звільнення від відбування покарання.

Аналізуючи питання про звільнення засуджених за чинним кримінально-виконавчим законо-

давством ми виявляємо низку положень, які можуть викликати на практиці певні труднощі й неодноковість їх у застосуванні.

Окремого розгляду вимагає питання про обчислення строків відбування покарання. При його обчисленні місяцями строк закінчується відповідного числа останнього місяця, а коли цей місяць не має відповідного числа, то в останній день такого місяця. Це правило має цікавий аспект, на який варто звернути увагу. Припустимо, що засуджений повинен відбути один рік позбавлення волі. Строк відбування розпочинається 10 січня. Відповідно до букви закону, його звільнення має відбутися 10 січня наступного року. Але в такому випадку засуджений відбуває покарання більше року, оскільки 10 січня наступного року буде 366 днем. Виникає запитання: як оцінювати це положення закону? Можна стверджувати, що кримінально-виконавче законодавство України в цій частині має репресивний, негуманний характер, оскільки збільшує час примусового впливу на засудженого. Вважаємо, що подібні приписи кримінально-виконавчого законодавства потребують змін, які повинні чітко відповідати на запитання, коли ж провадиться звільнення у зв'язку з відбуттям строку покарання. Можливою редакцією вказаного положення закону може бути:

«... Строк закінчується в останній календарний день, на який припадає сплив кількості календарних днів, що входять у період часу, визначений судом як строк відбування покарання».

Наступною підставою звільнення, яка має правозастосовчу і правову специфіку, є звільнення у зв'язку зі скасуванням вироку й закриттям кримінальної справи. Існування такої підстави зумовлено тим, що саме по собі скасування вироку не завжди означає автоматичного звільнення засудженого. У таких випадках в останнього може змінитися статус. Наприклад, якщо вирок скасовано, але справа направлена на новий розгляд до суду, особа втрачає статус засудженого, але може бути взята під варту й етапована до слідчого ізолятора як підозрюваний або підсудний. Фактично, якщо ми говоримо про скасування вироку й закриття кримінальної справи в аспекті кримінально-виконавчого права, ми ведемо мову про скасування вироку касаційною інстанцією, яка переглядала вирок, що набрав законної сили, скасувала його й відкрила кримінальну справу. У всіх інших випадках (розгляд справи апеляційним судом) ми маємо справу з вироком, який не набрав законної сили. У такому разі не існує кримінально-виконавчих правовідносин і немає сенсу вказувати

в кримінально-виконавчому законодавстві цю підставу звільнення. Тому, як вбачається, названа підстава звільнення здається зайвою для визначення її окремо, оскільки, якщо вирок не набрав чинності, засуджений не почне відбувати покарання, а кримінально-виконавчі установи не розпочнуть виконувати його. Що ж стосується скасування вироку касаційною інстанцією, то такі випадки нечасті у вітчизняній правозастосовчій діяльності, тому ця підстава звільнення не заслуговує на окреме виділення і її можна називати серед інших.

Підстави скасування вироку суду можуть бути різними, і належать вони як до матеріально-правових, так і до процесуально-правових. Ці питання врегульовані нормами кримінального й кримінально-процесуального права. Але для процесу виконання-відбування покарання в аспекті кримінально-виконавчого права не має значення, у зв'язку з чим вирок суду скасовано і кримінальна справа закрита. Для установ та органів виконання покарання ця процедура є безумовною підставою для звільнення засудженого від відбування покарання.

Незрозумілим є поява в КВК України положення про звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку. У кримінальному законодавстві існує правило, згідно

з яким звільненню від відбування покарання підлягають особи, щодо яких строки давності виконання обвинувального вироку закінчилися. Суд постановляє обвинувальний вирок і звільнює засудженого від відбування покарання на підставах, передбачених ст. 80 КК України. Наявність можливості звільнення у зв'язку з закінченням строків давності виконання обвинувального вироку пояснюється тим, що зі спливом певних строків, установлених законом, виконання покарання втрачає свою й актуальність і ефективність. Воно, так би мовити, забувається, і засуджений уже не сприйматиме цей захід примусового впливу як покарання.

Якщо для кримінального законодавства наявність можливості звільнення за цією підставою є цілком логічною, то цього не можна сказати про законодавство кримінально-виконавче. Треба звернути увагу на наступне. Коли засуджений звільняється у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, це означає, що стосовно нього з якихось причин не розпочався процес виконання-відбування покарання. Інакше, тобто при відбуванні засудженим покарання або у випадку його втечі, строки давності виконання обвинувального вироку припиняються. Виходить, що кримінально-виконавчі установи й органи ви-

конання покарання не можуть керуватися цією підставою, оскільки кримінально-виконавчі правовідносини між цими суб'єктами не виникли. Особа не набула статусу засудженого в контексті кримінально-виконавчого права, а органи й установи виконання покарань не здійснювали діяльності з виконання відповідного покарання стосовно цієї особи. А якщо це так, то зазначені органи й установи не можуть скористатися закріпленою в ст. 152 КВК підставою для звільнення засудженого від відбування покарання. Отже,

ця підстава не повинна стосуватися кримінально-виконавчого права.

Із наведених прикладів видно, що кримінально-виконавче право й КВК України мають ще чимало положень, які потребують ретельного вивчення й дослідження. Діяльність у сфері виконання кримінальних покарань повинна мати чітку регламентацію, яка не залишала б прогалин, так званих, білих плям і неврегульованих питань у процесі застосування механізмів державного примусу.

Список літератури: 1. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 г. – М.: Приор, 2003. – 10 с. 2. Кримінально-виконавчий кодекс України / Упоряд. А.Х. Степанюк. – Х.: Право, 2005. – 172 с. 3. Кримінальний кодекс України: Офіційний текст. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 240 с.

Надійшла до редакції 16.09.2008 р.